

Ryszard F. SADOWSKI
IEiB WFCh UKSW Warszawa

„Religion and Ecology” – nowy paradygmat poznawczy

Wprowadzenie

Narastające przejawy kryzysu ekologicznego inspirują współczesną refleksję nad stanem środowiska naturalnego i niepokojącymi procesami zachodzącymi w globalnym ekosystemie naszej planety. Wraz z zaangażowaniem w tę refleksję filozofów, już na początku lat 70. XX wieku stało się oczywiste, że „kwestii ekologicznej” nie da się rozwiązać przy użyciu jedynie technicznych środków. Niezbędna jest gruntowna i wszechstronna analiza zachodzących procesów, których przyczyny mają charakter antropologiczny. Obecnie wielu uczonych wskazuje także na moralne i duchowe źródła katastrofalnego stanu środowiska naturalnego¹.

Stąd po okresie ponad 40-letniej refleksji filozoficznej i ukształtowaniu się filozofii ekologii oraz etyki środowiskowej², przyszedł czas na bardziej subtelny namysł nad przyczynami kryzysu ekologicznego. Wprawdzie już w latach 60. zauważono wpływ religii na stosunek człowieka do środowiska przyrodniczego, obwiniając szczególnie chrześcijaństwo i inne religie monoteistyczne o spowodowanie zaistniałej sytuacji³. Jednak szybko zdano sobie sprawę z możliwości, jakich dostarczają religie w przeciwdziałaniu degradacji przyrody⁴. Dostrzeżenie

¹ Por. M. E. TUCKER, J. GRIM, *The Nature of the Environmental Crisis*, [w:] M. E. TUCKER, D. R. WILLIAMS (red.), *Buddhism and Ecology. The Interconnection of Dharma and Deeds*, Harvard University Press 1997, s. xv-xvi; por. także S. H. NASR, *Man and Nature: The Spiritual Crisis of Modern Man*, Kazi Publications 2007; JAN PAWEŁ II, Encyklika *Centesimus Annus*, nr 37; BENEDYKT XVI, *Orędzie Ojca Świętego Benedykta XVI na Światowy Dzień Pokoju 1 stycznia 2007 roku*, nr 8-11.

² Por. W. TYBURSKI, *Powstanie i rozwój filozofii ekologicznej*, „Problemy Ekorozwoju” 1(2006)1, s. 8.

³ Por. L. WHITE, *The Historical Roots of Our Ecological Crisis* (1967); por. także A. J. TOYNBEE, *The Religious Background of the Present Environmental Crisis*, [w:] D. SPRING, E. SPRING (red.), *Ecology and Religion in History*, Joanna Cotler Books 1975; D. WORSTER, *Nature's Economy. A History of Ecological Ideas*, Cambridge University Press 1985.

⁴ Por. M. E. TUCKER, J. GRIM, *The Nature of the Environmental Crisis*, art. cyt., s. XVII; por. także M. E. TUCKER, *Worldly Wonder. Religions Enter Their Ecological Phase*, Open Court 2003, s. 43-44.

„ekologicznego potencjału” drzemiącego w religiach legło u podstaw nowego paradygmatu poznawczego określanego jako *religion and ecology*.

1. Ekologiczne „przebudzenie” teologów i religiologów

W historii poszczególnych religii pojawiały się dzieła teologów podejmujących relację człowieka do przyrody. Wraz z pogłębianiem się w XX wieku kryzysu ekologicznego teolodzy coraz częściej podnosili kwestię stosunku człowieka do środowiska naturalnego. Jednymi z pierwszych współczesnych publikacji dotyczących tej tematyki były:

- ✓ Walter Lowdermilk, *The Eleventh Commandment* (1940);
- ✓ Joseph Sittler, *A Theology for the Earth* (1954);
- ✓ Seyyed Hossein Nasr, *The Encounter of Man and Nature: The Spiritual Crisis of Modern Man* (1968);
- ✓ John B. Cobb, *Is It Too Late? A Theology of Ecology* (1972).

Począwszy od lat 70. XX wieku zainteresowanie tą tematyką, a co za tym idzie: ilość publikacji, nieustannie rośnie, czego potwierdzeniem jest powstanie nurtu teologicznego określanego jako „ekoteologia”. Mary Evelyn Tucker stwierdziła nawet, że religie weszły obecnie w „ekologiczną fazę”⁵. W latach 90. zainteresowanie to przybrało bardzo konkretny wymiar organizacyjny. W roku 1993 powstała w ramach *American Academy of Religion* (AAR) sekcja *Religion and Ecology Group* (RaEG), która corocznie organizuje sympozja poświęcone relacji ekologii i religii. Ze względu na liczne inicjatywy ekologiczne, AAR jest postrzegana jako najbardziej „zielone” towarzystwo naukowe w USA⁶.

W latach 1996-1998, wywodzący się z RaEG Mary Evelyn Tucker i John Allen Grim, zorganizowali na Uniwersytecie Harvarda cykl 12 międzynarodowych konferencji, w których łącznie wzięło udział ponad 600 uznanych uczonych, liderów religijnych i działaczy ekologicznych z całego świata. W ramach tego cyklu odbyły się następujące konferencje:⁷

- ✓ *Buddhism and Ecology*, 2-5.05.1996;
- ✓ *Confucianism and Ecology*, 30.05-1.06.1996;
- ✓ *Shinto and Ecology*, 21-24.03.1997;
- ✓ *Hinduism and Ecology*, 2-5.10.1997;
- ✓ *Indigenous Traditions and Ecology*, 13-16.11.1997;

⁵ Por. M. E. TUCKER, *Worldly Wonder: Religions Enter Their Ecological Phase*, Open Court 2003.

⁶ Por. K. COLE, *AAR Initiatives to Address Sustainability*, „Religious Studies News” (2007)5, s. 13 i 15.

⁷ Por. Oficjalna witryna *Center for the Study of World Religions* Uniwersytetu Harvarda <www.hds.harvard.edu/cswr/about/history/ecology.html> (data dostępu: 12.08.2009). Strona z programami wszystkich konferencji oraz abstraktami wystąpień plenarnych znajduje się na witrynie FORE: <<http://fore.research.yale.edu/archivedconferencefiles/index.html>> (data dostępu: 12.08.2009).

- ✓ *Judaism and Ecology*, 22-24.02.1998;
- ✓ *Christianity and Ecology*, 16-19.04.1998;
- ✓ *Islam and Ecology*, 7-10.05.1998;
- ✓ *Taoism and Ecology*, 5-8.06.1998;
- ✓ *Jainism and Ecology*, 10-12.07.1998;
- ✓ *Religion, Ethics, and the Environment: An Interdisciplinary Dialogue*, 17-20.09.1998;
- ✓ *Discovering the Common Ground*, 21-22.10.1998.

O znaczeniu tej inicjatywy świadczy docenienie ze strony United Nations Environment Programme (UNEP), które wsparło organizatorów sympozjów podczas konferencji prasowej zorganizowanej w siedzibie UNEP. Swoje poparcie dla projektu osobiście wyrazili m.in. Maurice Strong (Senior Advisor to UN Secretary General Kofi Annan), Timothy Wirth (President of the United Nations Foundation) i Klaus Toepfer (Executive Director of the United Nations Environment Programme)⁸.

Ze względu na duże zainteresowanie konferencjami oraz ożywioną dyskusję nad poruszonymi tam zagadnieniami, w roku 1997 Harvard University Press zapoczątkowało serię wydawniczą *Religions of the World and Ecology* prezentującą badania przedstawione podczas konferencji. W ramach serii ukazały się następujące publikacje:⁹

- ✓ *Buddhism and Ecology: The Interconnection of Dharma and Deeds* (1997);
- ✓ *Confucianism and Ecology: The Interrelation of Heaven, Earth, and Humans* (1998);
- ✓ *Christianity and Ecology: Seeking the Well-Being of Earth and Humans* (2000);
- ✓ *Hinduism and Ecology: The Intersection of Earth, Sky, and Water* (2000);
- ✓ *Daoism and Ecology: Ways within a Cosmic Landscape* (2001);
- ✓ *Indigenous Traditions and Ecology: The Interbeing of Cosmology and Community* (2001);
- ✓ *Jainism and Ecology: Nonviolence in the Web of Life* (2002);
- ✓ *Judaism and Ecology: Created World and Revealed Word* (2002);
- ✓ *Islam and Ecology: A Bestowed Trust* (2003).

2. Powstanie Forum on Religion and Ecology (FORE)

Powstałe w 1998 roku FORE jest efektem zainteresowania tematyką prezentowaną podczas konferencji organizowanych w Harvard Divinity School¹⁰. Obecnie FORE gości w Yale University <<http://fore.research.yale.edu>>, a jego koordynatorami są nadal twórcy i pomysłodawcy – Mary Evelyn Tucker i John

⁸ Por. *Three-Year Harvard Project Calls on Religions to Help Solve Environmental Crisis*, <<http://www.nyo.unep.org/harvrel.htm>> (data dostępu: 12.08.2009).

⁹ Por. *Complete Book Catalog*, <<http://www.hds.harvard.edu/cswr/resources/print/catalog.html#rwe>> (data dostępu: 12.08.2009).

¹⁰ Por. RNS, *Faith and the environment*, „Christian Century” z 4 listopada 1998, s. 1013-1014.

Allen Grim. Podstawowym celem forum jest pomoc w ustanowieniu nowej gałęzi wiedzy – *religion and ecology*. W ramach forum organizowane są ponadto konferencje naukowe oraz warsztaty dla nauczycieli szkół średnich i przygotowywane są cykliczne materiały edukacyjne do wykładów na uczelniach wyższych¹¹. 18 listopada 2008 twórcy wraz z licznym gronem współpracowników i sympatyków świętowali dziesiątą rocznicę działalności FORE¹².

Forum prezentuje informacje na temat poszczególnych religii i ich stosunku do środowiska naturalnego wg schematu:

- ✓ Bibliografia;
- ✓ Święte teksty;
- ✓ Wypowiedzi liderów religijnych;
- ✓ Realizowane projekty ekologiczne;
- ✓ Linki internetowe.

Forum on Religion and Ecology przedstawia nauczanie na temat środowiska naturalnego w następujących tradycjach religijnych:

- ✓ buddyzm;
- ✓ chrześcijaństwo;
- ✓ daoizm;
- ✓ hinduizm;
- ✓ islam;
- ✓ jainizm;
- ✓ judaizm;
- ✓ konfucjanizm;
- ✓ religie pierwotne;
- ✓ szintoizm.

3. Religion and Ecology jako przedmiot uniwersytecki

Dynamiczny rozwój badań nad związkiem religii i ekologii oraz zainteresowanie tematyką spowodowały, że *religion and ecology* wprowadzono do programu studiów jako przedmiot nauczania w wielu uczelniach amerykańskich:

- ✓ Bucknell University – Lewisburg, Pennsylvania;
- ✓ Southwestern University – Georgetown, Texas;
- ✓ Swarthmore College – Pennsylvania;
- ✓ Tufts University – Medford/Somerville, Massachusetts;
- ✓ University of Dayton – Ohio;

¹¹ Por. M. E. TUCKER, J. A. GRIM, *Introduction: The Emerging Alliance of World Religions and Ecology*, "Daedalus" 130(2001)4, s. 13.

¹² Por. D. LEHR, *Facing Environmental Crisis. Forum on Religion and Ecology*, <http://fore.research.yale.edu/10th_Anniv_press_release.doc> (data dostępu: 12.08.2009).

- ✓ University of Florida – Gainesville, Florida;
- ✓ University of the South – Sewanee, Tennessee;
- ✓ Wheaton College – Norton, Massachusetts;
- ✓ Worcester Polytechnic Institute – Worcester, Massachusetts.

Kolejnym krokiem w dynamicznym rozwoju dyscypliny *religion and ecology* było powstanie w roku 2005 *International Society for the Study of Religion, Nature and Culture* (ISSRNC)¹³. Bezpośrednim owocem utworzenia ISSRNC jest publikacja *The Encyclopedia of Religion and Nature* oraz założenie czasopisma *The Journal for the Study of Religion, Nature & Culture*¹⁴. W roku 1997 powstało też czasopismo *World Views: Global Religions, Culture, and Ecology*, które wprost podejmuje zagadnienia ze styku religii i ekologii¹⁵. Innym czasopismem z tego zakresu jest założony w środowisku *Forum on Religion and Ecology* periodyk o nazwie *Worldviews: Environment, Culture, Religion*.

IV. Religion and ecology jako specjalność studiów doktoranckich

Zainteresowanie tą tematyką i dynamiczny rozwój badań nad relacją religii i ekologii przyczyniły się do otwarcia na *University of Florida* studiów doktoranckich z zakresu związków religii i ekologii. 13 kwietnia 2001 zorganizowano na tamtejszym uniwersytecie sympozjum w celu zapoznania się z opiniami uczonych z innych środowisk naukowych na temat otwarcia nowej specjalności studiów doktoranckich o nazwie *religion and ecology*. Wszyscy uczestnicy zgodnie potwierdzili nagłą potrzebę pogłębionych studiów na temat związku religii i ekologii. Ostatecznie 24 maja 2001 roku władze uniwersytetu zatwierdziły nowy program doktorancki w ramach studiów nad religią ze specjalnością *religion and ecology*¹⁶.

Na prestiżowym Yale University, dzięki staraniom Mary Tucker i Johna Grima, otwarto międzywydziałowy kierunek studiów magisterskich *Yale Religion and Ecology Program*, który jest efektem współpracy Yale School of Forestry and Environmental Studies; Yale Divinity School; Interdisciplinary Center for Bioethics oraz Religious Studies Department. Program kształcący studentów

¹³ Oficjalna witryna ISSRNC: <<http://www.religionandnature.com/society/>> (data dostępu: 12.08.2009).

¹⁴ Oficjalna strona czasopisma: <<http://www.religionandnature.com/journal/>> (data dostępu: 12.08.2009).

¹⁵ Więcej informacji na temat czasopisma znajduje się na witrynie FORE: <<http://fore.research.yale.edu/publications/journals/worldviews.html>> (data dostępu: 12.08.2009).

¹⁶ Por. B. MONSERUD, *Religion and Ecology: Visions for an Emerging Academic Field Consultation Report*, „Worldviews: Environment Culture Religion” 6(2002)1, s. 81. O rozwoju tej nowej dyscypliny naukowej pisze szerzej Richard C. Foltz w artykule *Nature in Asian Traditions: the State of the Field*, „Worldviews: Environment Culture Religion” 10(2006)1, s. 1-4; por. także S. GOTTLIEB, *The Oxford Handbook of Religion and Ecology*, Oxford University Press 2006, s. 16-17.

w specjalności *religion and ecology* cieszy się dużym zainteresowaniem, a jego interdyscyplinarny charakter wnosi świeże spojrzenia na kwestie ekologiczne.

Podobne specjalizacje z zakresu związku ekologii i religii prowadzone są m.in. na¹⁷:

- ✓ Wydziale Antropologii w University of Hawaii;
- ✓ Wydziale Filozofii i Religiologii w University of North Texas;
- ✓ Centrum Historii Filozofii Hermeneutycznej w University of Amsterdam w Holandii;
- ✓ Schumacher College w Wielkiej Brytanii;
- ✓ Syracuse University w USA;
- ✓ University of Strathclyde w Szkocji;
- ✓ University of Vermont w USA.

Religion and ecology ma charakter interdyscyplinarny, obejmuje m.in. studia środowiskowe, geografie, historię, antropologię, socjologię i politologię. Odpowiada zarówno na zagadnienia historyczne, jak i współczesne, w celu zrozumienia relacji między człowiekiem, Ziemią, wszechświatem i rzeczywistością *sacrum*. *Religion and ecology* bada takie zagadnienia, jak twórcza i destrukcyjna dynamika przyrody; boska obecność w przyrodzie; celowość przyrody i wszechświata; sposoby i zakres wzajemnego oddziaływania środowiska przyrodniczego i kultury; symboliczny wyraz przyrody w mitach i rytuałach religijnych; rozumienie ekologii w tradycyjnych praktykach rolniczych, handlowych, rybackich i myśliwskich. Ponadto *religion and ecology* analizuje sposoby wyrażania przez wspólnoty religijne stosunku do właściwego im środowiska życia. W skrócie *religion and ecology* można określić jako nowy paradygmat poznawczy złożonych i różnorodnych systemów relacji człowiek-Ziemia obecnych w różnych religiach¹⁸.

Podsumowanie

Narastający kryzys ekologiczny zmusza nas do podjęcia radykalnych działań, które skutecznie położyłyby kres dalszej degradacji środowiska naszej planety. Niezbędnym warunkiem skuteczności tych działań jest odpowiednia wiedza na temat przyczyn obecnego kryzysu i mechanizmów nim rządzących. Stąd konieczna jest rzetelna i wszechstronna refleksja nad tymi zagadnieniami.

¹⁷ Por. *Resources Relating to the Study of Religion and Nature*, <<http://www.religionandnature.com/forum/associations.htm>> (data dostępu: 12.08.2009).

¹⁸ Por. M. E. TUCKER, J. A. GRIM, *Ecology and Religion: An Overview*, w: L. Jones (red.), *Encyclopedia of Religion*, Thompson Gale 2005, t. 11, s. 2604; por. także M. E. TUCKER, J. A. GRIM, *Introduction: The Emerging Alliance of World Religions and Ecology*, art. cyt., s. 14-17.

Wszyscy jesteśmy pasażerami „statku kosmicznego Ziemia”¹⁹ i mamy coraz wyraźniejszą świadomość, że nawet jeżeli nie podróżujemy tą samą klasą, to w przypadku katastrofy wszystkich nas czeka ten sam los! Tak jak w przypadku sztormu na morzu pada komenda „wszyscy na pokład”, tak i my musimy sobie uświadomić odpowiedzialność za ochronę ziemskiego ekosystemu spoczywającą na każdej istocie ludzkiej i każdej społeczności. Ze względu na niedoskonałość struktur międzynarodowych oraz krótkowzroczność polityków i ludzi biznesu, nie usłyszymy jednoznacznej komendy „wszyscy na pokład”. Dlatego tym ważniejsza jest aktywność tych, którzy zdają sobie sprawę z zaistniałej sytuacji.

Mary Tucker i Johnowi Grim udało się w przeciągu kilkunastu lat dokonać rzeczy niezmiernie ważnej – położyć fundament pod nową gałąź wiedzy, która może istotnie poszerzyć refleksję nad stanem środowiska naturalnego. Skupione wokół tej idei środowisko skutecznie inspiruje do podjęcia dalszych badań oraz konkretnych działań na rzecz ochrony przyrody, angażując w nie ludzi z różnych tradycji duchowych. Religie wraz ze swoimi strukturami, zapleczem intelektualnym, autorytetem i wielowiekowym doświadczeniem w kształtowaniu ludzkich postaw są niezmiernie ważnym sprzymierzeńcem w walce z degradacją przyrody, a ich „ekologiczny potencjał” wciąż czeka na wykorzystanie.

„Religion and Ecology” – The New Scientific Paradigm

SUMMARY

Ecological Crisis is one of the most valid and actual issues of the 21st century. People became conscious of the danger for the whole life on our planet. Nowadays almost all are engaged in the issue: politicians, scientists, artists, community authorities, journalists, ordinary people and even religious leaders. Since the early 1980s scientists tried to involve religion in the ecological field because of the long-term experience of religions in changing ordinary people's live style. It seems that without essential change of the live style we will not secure basic resources for the future generations. Significance of

¹⁹ Ujęcie Ziemi jako statku kosmicznego, którym podróżuje ludzkość weszła do powszechnego użycia wraz z przemówieniem, jakie wygłosił amerykański dyplomata Adlai Stevenson 9 lipca 1965 r. w Genewie przed Komisją społeczno-ekonomiczną ONZ. Powiedział on wówczas: „Podróżujemy razem, pasażerowie na niewielkim statku kosmicznym, zależni od jego kruchych rezerw powietrza i gleby”. Od tego czasu termin ten wszedł na stałe do powszechnego użytku. Wkrótce po przemówieniu ukazało się kilka publikacji zawierających w tytułach to sformułowanie. B. WARD, *Spaceship Earth* (Columbia University Press 1966), B. FULLER, *Operating Manual for Spaceship Earth* (Southern Illinois University Press 1969).

the situation recognized also theologians and religion scientists from many religious traditions who started scientific research on ecological crisis from their point of view. Mary Tucker and John Girm organized in Harvard University (1996-1998) series of twelve conferences on ecology and different religious traditions. As the outcome of the conferences they founded *Forum on Religion and Ecology* which became a great platform for exchanging ideas and starting cooperation for the research on the issue. In the late 1990s in some universities were started first lectures concerning religion and ecology. Now several American and European universities propose graduate, postgraduate and even doctoral programs on religion and ecology. It seems that the new scientific field – „religion and ecology” is shaping in order to help recognize the ecological crisis in a wider perspective.

